
Nederlands Tijdschrift voor Kerk en Recht, 5 (2011), 77-102

De Episkopè-strategie en haar lotgevallen

Ton van Eijk*

1. Inleiding

Als de zichtbare gemeenschap of eenheid van de kerken het doel van de oecumenische beweging is, houdt dit ook in dat die kerken, die in die gemeenschap een eigen karakter behouden, elkaars ambten erkennen. Het heeft er voor veel gelovigen de schijn van dat dit een zaak is die ‘de kerk als instituut’ betreft en slechts een kwestie van organisatie is. Maar dat is het niet. Ook niet voor die kerken die aan het ambt of de ambten in hun kerkelijk leven en hun theologie een lage plaats geven. Want zij doen dat omdat zij het Woord van God, en van het Evangelie met name, ruim baan willen geven en het ervoor willen behoeden aan banden te worden gelegd door gezagsinstanties die door dat Woord niet worden gelegitimeerd. Ook aan laagkerkelijkheid ligt een optie ten grondslag die door het geloof is gemotiveerd. Dat laatste is uiteraard het geval bij die kerken naar wier overtuiging de Kerk zelf een instrumentele, heilsbemiddelende of sacramentele functie heeft in Gods genadige toewending naar de mensen. Dan wordt ook de positie van het ambt belangrijker. Zij zullen de zuiverheid en de betrouwbaarheid van het geloofsgetuigenis sterker binden aan een opvolging van getuigen door de tijden. Zulke getuigen zijn, onder andere, degenen die in de kerk een ambt bekleden. Alle kerken belijden de apostoliciteit van de Kerk. Zij zeggen daarmee niet alleen dat de Kerk in het geloof van de apostelen haar oorsprong heeft, maar ook dat zij dat geloof getrouw zijn en zuiver hebben bewaard. De vraag is hoe ze daar zeker van zijn. En daar blijkt dan de rol en plaats van het ambt (of van de ambten) van belang. Alle kerken zullen zeggen dat de getuigen in dienst staan van het getuigenis, dat het ambt en de historische opvolging in het ambt (‘apostolische successie’) ten dienste staan van de verkondiging van het Woord en de viering van de heilige tekens die de sacramenten zijn. Dat mag als een verworvenheid van de oecumenische beweging gelden.

In de episcopaal gestructureerde kerken, waaronder de oosters-orthodoxe en oriëntaalse, de rooms- en oud-katholieke en de anglicaanse, gaat het niet zozeer om de opvolging in het ambt als om de opvolging in het *bisshops*ambt. In de rooms-katholieke ecclesiologie gelden de bisschoppen als opvolgers van de apostelen, al moet ‘opvolging’ hier eerder in theolo-

* Ton van Eijk (Breda 1936) was docent systematische theologie aan de voorgangers van de huidige Tilburg School of Catholic Theology en voorzitter van de Raad van Kerken in Nederland.

gische dan in historische zin worden begrepen. In de structuur van genoemde kerken neemt het bisschopsambt een zeer belangrijke plaats in. Van rooms-katholieke zijde hebben twee betrekkelijk recente teksten uit het Vaticaan dit nog weer eens duidelijk gemaakt. In de eerste van die twee teksten, *Dominus Jesus* (2000)¹, wordt gezegd dat ‘de gelovigen ... ertoe gehouden (zijn) te belijden dat er een historische, in de apostolische opvolging gewortelde continuïteit bestaat tussen de door Christus gestichte en de katholieke Kerk’ (16). Uit het vervolg van de tekst blijkt dat met de apostolische opvolging die in het bisschopsambt is bedoeld en dat kerken die ‘het geldige bisschopsambt’ niet hebben bewaard (en bijgevolg ook niet de integriteit van de eucharistie) niet kunnen worden beschouwd als kerken ‘in de eigenlijke zin’ (17).² Ik laat uitdrukkingen als ‘geldige eucharistie’ en ‘kerk in de eigenlijke zin’, die niet die van Vaticanum II zijn, maar even voor wat ze zijn en vestig er de aandacht op dat althans voor deze episcopaal gestructureerde kerk het volledig kerk zijn afhankelijk gemaakt wordt van de successie in het bisschopsambt. De oosters-orthodoxe en de oriëntaalse kerken denken daar niet anders over. Alleen de kerken van de Anglican Communion nemen een andere positie in. Al deze kerken zijn partners in oecumenische dialogen, in het kader van de Wereldraad of daarbuiten. De vraag rijst hoe met het oog op de zichtbare eenheid van de kerken de tegenstelling moet worden overbrugd tussen kerken die hun trouw aan het geloof van de apostelen gegarandeerd zien door een successie in het bisschopsambt en andere kerken die het apostolische geloof op een andere manier achten veilig gesteld. Ter overbrugging van deze tegenstelling is in het oecumenisch gesprek het begrip *episkopè* geïntroduceerd. In wat volgt wil ik de ontwikkeling van dit begrip volgen en nagaan welk succes het heeft gehad.

2.1. *Episkopè*: de voorgeschiedenis

Al is sinds de eerste wereldconferentie van de beweging voor geloof en kerkorde in Lausanne (1927) het ambt voorwerp van gesprek geweest, het heeft op de oecumenische agenda geen prominente plaats ingenomen. Op de vierde wereldconferentie in Montreal (1963) werd bovendien vastgesteld dat het aan een speciale behandeling van *episkopè* en episcopaat tot

¹ Een verklaring van de Congregatie voor de Geloofsleer over het unieke karakter en de heilbrengende universaliteit van Jezus Christus en de Kerk, in *Kerkelijke Documentatie* 28 (2000) 5, p. 3-19.

² In dezelfde zin en in een vergelijkbare context is in de andere tekst *Ad Catholicam profundius* (2007) sprake van ‘echte sacramenten, vooral, krachtens de apostolische successie, het priesterschap en de eucharistie’ (*Kerkelijke Documentatie* 35 [2007] 8-9, p. 20-24. – Men moet deze tekst plaatsen in het kader van de inspanningen van de pauselijke commissie *Ecclesiam suam* om de broederschap St. Pius X te laten zien dat de ecclesiologie van Vaticanum II geen breuk betekent met de rooms-katholieke traditie.

dan toe ontbroken had.³ Het is op de vergadering van de commissie voor geloof en kerkorde in Leuven (1971), waar voor het eerst ook rooms-katholieke theologen meededen, dat dit onderwerp ter sprake kwam. Daar werd gesteld, op de eerste plaats, dat de tegenstelling tussen een episcopale en een presbyterale kerkorde onvoldoende grond voor scheiding tussen de kerken is; vervolgens, dat steeds meer kerken bereid zijn het bisschopsambt te zien als bij uitstek een teken van apostolische successie, maar dat, tenslotte, opvolging in het bisschopsambt niet kan worden beschouwd als identiek met de apostolische successie van de hele kerk. Deze bevindingen waren van invloed op de redactie van de tekst die onder de titel *Eén doop, één eucharistie en een wederzijds erkend ambt* te Accra (1974) werd vastgesteld en die de voorloper werd van het BEM- of Limarapport (1982). In de tekst van Accra speelt het begrip *episkopè* nog geen rol van betekenis.

2.2. Tussen Accra en Lima

Het is tussen Accra en Lima dat er op het punt van bisschopsambt en apostolische successie meer helderheid komt. Twee momenten moeten in dit verband worden gereleveerd. Daar is op de eerste plaats het werk dat de Groupe des Dombes heeft verricht en neergelegd in de tekst *Le ministère épiscopal*.⁴ Van groot belang is het onderscheid dat men hierin maakt – en van nu af in vele oecumenische dialogen over het ambt zal blijven maken – tussen de functie van *episkopè* en de persoon die deze functie bekleedt. De eerste behoort tot het wezen (*esse*) van de Kerk, de tweede is variabel en kan met verschillende namen worden aangeduid: bisschop, maar ook superintendent of president/voorzitter. Dit houdt in dat kerken die ten tijde van de Reformatie om verschillende redenen met het bisschopsambt hebben gebroken toch bisschoppelijke (episcopale) functies hebben behouden, zij het dat degenen die ze uitoefenen geen bisschop werden genoemd. Verder wordt gesteld dat *episkopè* altijd zowel persoonlijk (in de gestalte van een persoon) als collegiaal, dat wil zeggen in colleges, moet worden uitgeoefend. Op dit punt hebben protestanten respectievelijk rooms-katholieken iets te leren: bij de eersten komt het persoonlijke tekort, bij de anderen het collegiale. Aan beide kerkgemeenschappen worden dienaangaande voorstellen gedaan. Dombes spreekt over het bisschopsambt ‘in de particuliere kerk’. Hiermee maakt ze zich de terminologie eigen die Vaticanum II en vervolgens het Wetboek van 1983 gebruikt voor de kerk die bestaat uit een aantal parochies (gemeenten) en meestal het territorium van een regio beslaat. De *episkopè* moet zowel binnen een (particuliere) kerk als tussen

³ Zie hiervoor en voor enkele van de in wat volgt verwerkte gegevens de Introduction van W.G. Rusch in Peter C. Bouteneff/Alan D. Falconer (eds.), *Episkopé and Episcopacy and the Quest for Visible Unity* (FO 183), Geneva (WCC Publications) 1999, 4-11.

⁴ *Le ministère épiscopal. Réflexions et propositions sur le ministère de vigilance et d'unité dans l'Église particulière*, Taizé 1976.

verschillende van die kerken collegiaal worden uitgeoefend. Die laatste collegialiteit betreft de uitoefening van *episkopè* op het niveau van de wereldwijde kerk, die ook gestalte moet krijgen in een persoon (primaat). De tekst is vooral geïnteresseerd in de *episkopè* op regionaal niveau, dat van de particuliere kerk, en wil bereiken dat waar op dat niveau de functie van *episkopè* wordt uitgeoefend (bijvoorbeeld in een synode) deze nu ook in een persoon gestalte krijgt. Maar hij bevat geen duidelijk antwoord op de vraag *met* wie binnen een particuliere kerk de *episkopè* collegiaal wordt uitgeoefend. Zijn dat de leiders van de plaatselijke parochies/gemeenten (de presbyters), vertegenwoordigd in een raad of synode? Moet ook hun ambt in de gemeente *episkopè* worden genoemd? En moeten we de constellatie in een particuliere kerk zo verstaan dat de bisschop (of welke titel de functionaris ook draagt) de *episkopè* heeft en dat de presbyters als leiders van de plaatselijke gemeenschappen in de uitoefening ervan participeren? Wel is de tekst erop bedacht de sacramentele gelijkheid van episcopale en presbyterale ambten te benadrukken; het onderscheid tussen beide moet vooral in de reikwijdte van hun verantwoordelijkheid worden gezocht. Van de andere kant wordt ook gezegd dat het gezag dat met de *episkopè* is verbonden zich ook uitstrekt over de andere ambten (39).

Inhoudelijk is de functie van *episkopè* er een van *surveillance* of *vigilance* (dit woord heeft de voorkeur). Dit is de Franse vertaling van de Griekse term, die in het Engels bijna altijd wordt weergegeven met *oversight* en in het Nederlands met toe- of opzicht. We zouden van een wachtersambt kunnen spreken. Maar, zegt onze tekst, *episkopè* is geen zuiver bestuurlijke functie, maar een pastorale (herderlijke), omdat ze gerelateerd is aan het herderschap van Christus, en een symbolische omdat zij de afhankelijkheid van de Kerk van en haar gehoorzaamheid aan Christus tot uitdrukking brengt. Tenslotte functioneert de *episkopè* ook ten behoeve van de eenheid van de Kerk. Dat aspect keert in vele teksten over de aard van *episkopè* terug.

Tenslotte spreekt de tekst maar kort over apostolische successie, maar doet daarover wel een paar uitspraken die, zeker in vergelijking met andere dialogen over dit onderwerp waarbij lutheranen en gereformeerden betrokken zijn, ver gaan. Zo wordt gezegd dat het college van bisschoppen aan het hoofd van hun particuliere kerken de ambtelijke opvolger is van het oorspronkelijke en symbolische college van de Twaalf (36) en dat de opvolging van het apostolische ambt zich voornamelijk (*principalement*) realiseert in de opvolging in het bisschopsambt (38). De tekst van de Groupe des Dombes onderscheidt zich van de meeste andere teksten over *episkopè* en bisschopsambt hierin dat hij zich richt op de *episkopè* in de particuliere (regionale) kerk en van daaruit zich via het college van regionale *episkopè*-draggers op de universele kerk richt.

2.3. Een richtingwijzende consultatie

Het tweede moment in de jaren tussen Accra en Lima is de consultatie door de commissie voor geloof en kerkorde over *Episkopè and Episcopate* in 1979.⁵ Een aantal belangrijke punten die door Dombes naar voren waren gebracht keren hier terug, maar de tekst is belangrijk; op de eerste plaats omdat hij tot stand kwam door een commissie van de Wereldraad waarbij veel meer kerken betrokken zijn dan bij Dombes en vervolgens omdat hij ten grondslag ligt aan wat het Limarapport over dit onderwerp zal zeggen. In het Memorandum dat de consultatie aanvaardde worden zeven kwesties genoemd en kort besproken die inzake *episkopè* en episcopaat aan de orde zijn:

- wat is de relatie van het bisschopsambt (*episcopal ministry*) en de door Christus gestichte Kerk? Wat heeft hier als door God gewild (*ius divinum*), wat als historische, door mensen gestuurde ontwikkeling (*ius humanum*) te gelden?
- wat is de relatie van de apostelen tot bisschoppen en in welke zin staan bisschoppen in de apostolische opvolging?
- hoe moet *episkopè* in de Kerk worden uitgeoefend?
- wat is de verhouding tussen bisschoppen in de lokale kerk en bisschoppen die *episkopè* uitoefenen over verschillende plaatselijke kerken?
- welke zijn de functies van de bisschop in de uitoefening van *episkopè* over verschillende kerken?
- hoe kan het verleden helpen bij de vormgeving van het soort *episkopè* dat we vandaag nodig hebben?
- hoe kan wederzijdse erkenning tussen de kerken worden gerealiseerd?

Ik noem enkele punten waarop dit memorandum verschilt van de tekst van Dombes. Het eerste betreft ook het ontstaan van het drievoudig ambt van bisschop (*episkopos*), presbyter en diaken in het gesprek. Het insisteert verder op de persoonlijke, collegiale en communale wijze waarop *episkopè* moet worden uitgeoefend en vindt dat de balans tussen deze drie aspecten van gezagsuitoefening in de kerken die althans in principe het drievoudig ambt hebben bewaard in de loop van de geschiedenis verloren is geraakt. Het citeert Lausanne (1927) dat een parallel suggereert tussen de persoonlijke, de collegiale en de communale gezagsuitoefening en respectievelijk de episcopale, de presbyterale en de congregationalistische kerkorden.⁶

⁵ *Episkopè and Episcopate in Ecumenical Perspective* (FO 102), Geneva (WCC Publications) 1980. – Algemeen wordt aangenomen dat het werk van de Groupe des Dombes van grote invloed is geweest op dat van de commissie voor geloof en kerkorde; br. Max Thurian van Taizé was lid zowel van de Groupe des Dombes als van de commissie van de Wereldraad en nam deel aan deze consultatie.

⁶ Zie de bijdrage van Hans Kronenburg in *Nederlands Tijdschrift voor Kerk en Recht*, 5 (2011), 35-53.

Een belangrijk punt wordt aan de orde gesteld in de vraag naar de verhouding tussen bisschoppen in de plaatselijke kerk en bisschoppen die over verschillende kerken *episkopè* uitoefenen. Een lezer met een katholieke of oosters-orthodoxe *mindset* is misschien geneigd te denken dat het hier gaat om de verhouding tussen een bisschop en een patriarch in de oosterse kerken. Maar dat is niet het geval. De plaatselijke kerk is hier de *local eucharistic community* en de bisschop die *episkopè* uitoefent over verschillende lokale kerken is wat Dombes de bisschop van een particuliere of regionale kerk noemt. Het memorandum is van mening dat een ingrijpende wijziging in de uitoefening van de *episkopè* plaatsvond vanaf het moment dat de presbyters, die aanvankelijk een college vormden rond de bisschop in de stad (wat ten tijde van Ignatius van Antiochië het geval was), op het platteland de eucharistie gaan leiden. Daarmee nemen de presbyters de functie van de bisschop waar in de door hen geleide *local eucharistic communities* terwijl in de plaatselijke kerk de collegiale dimensie van de *episkopè* verdween.⁷ Dit betekent volgens het memorandum twee dingen. Op de eerste plaats houdt het ignatiaans model zijn betekenis: in de plaatselijke eucharistische gemeenschap is als focus van haar eenheid een bisschop nodig, die wordt bijgestaan door een raad uit die gemeenschap (*congregational council*). Van de andere kant is er ook behoefte aan *episkopè* in een groter gebied. Degenen die op dit niveau *episkopè* uitoefenen kan men bisschoppen noemen, zolang men hiervoor maar geen ongebroken continuïteit met de bisschop naar het ignatiaans model claimt. En ook op dit niveau moet *episkopè* collegiaal worden uitgeoefend. Ook volgens het memorandum is de functie van deze regionale bisschop geen zuiver bestuurlijke, ze heeft haar wortels in dezelfde basale functies die vervuld worden door alle geordineerde ambtsdragers – dat is, zouden we met andere teksten kunnen zeggen, de bediening van woord en sacrament. Bovendien is hij (of zij) de zichtbare band tussen de plaatselijke eucharistische gemeenschappen en vertegenwoordigt deze in wat in deze en vele andere teksten de *wider church*, het bredere kerkverband, wordt genoemd. Het memorandum van FO gaat op dit punt niet verder. Terwijl Dombes spreekt van het college dat deze regionale bisschoppen vormen en de verantwoordelijkheid die zij hebben voor de hele kerk, gaat de aandacht van het memorandum alleen uit naar de collegiale uitoefening van de *episkopè* op lokaal en regionaal niveau. Het niveau van de hele of universele kerk komt niet in het vizier. In aanmerking genomen dat dit memorandum ten grondslag ligt aan het Limarapport, hoeft het geen verbazing te wekken dat ook daarin een primaat op dat niveau geheel buiten beschouwing wordt gelaten. Het is ook niet zo verwonderlijk, want blijkens de antwoorden van veel protestantse

⁷ Die in de *local eucharistic communities* van de presbyters evengoed als in de stad rond de *episkopos*. Dit historisch gegeven zal in verschillende teksten terugkeren.

kerken op het Limarapport, waaronder de in onze PKN verenigde⁸, was de aanvaarding van een persoonlijk uitgeoefende regionale *episkopè* al een brug te ver.

De winst van het begrip *episkopè* zoals dit door Dombes en FO is ontwikkeld bestaat erin dat *episkopè* in de loop van de geschiedenis verschillende gestalten kan aannemen en dat het historisch episcopaat er daar één van is. Dat opent voor kerken die om haar moverende redenen met dit ambt hebben gebroken en de *episkopè* anders hebben geordend de mogelijkheid dit ambt te aanvaarden zonder dat zij daarmee hun eigen kerkorde en de plaats van de *episkopè* als illegitiem en ‘ongeldig’ zouden moeten beschouwen. Immers, zij mogen dan het bisschopsambt (episcopaat) hebben verworpen, de *episkopè* hebben ze behouden, zij het in een andere gestalte.

2.4 Het Limarapport

In het Limarapport leidt deze strategie tot het volgende. Op grond van de historische vaststelling dat het drievoudig ambt zich in de eerste eeuwen kerkbreed heeft doorgezet wordt gesuggereerd dat het ook vandaag zou kunnen dienen als uitdrukking van de eenheid die de kerken zoeken en als een middel om die te bereiken (22). Overigens heeft in alle kerken, ook in die welke het hebben bewaard, het drievoudig ambt behoefte aan nieuwe vormgeving, vooral waar het gaat om een evenwicht in de persoonlijke, collegiale en communale uitoefening (24 en 26). Het eerste in volgorde van de drie ambten is dat van bisschop, van wie de functies even later (29) worden omschreven. Vervolgens wordt gezegd dat in de Kerk als lichaam van Christus er vele gaven en ambten (*ministries*) zijn, waarvan *episkopè* er één is en dat dit ambt noodzakelijk is om de eenheid van het lichaam uit te drukken en veilig te stellen (*safeguard*, 23). Onduidelijk is hier nog bij welk van de drie ambten de *episkopè* wordt neergelegd. Die duidelijkheid wordt wel geschapen wanneer de functies van bisschoppen, presbyters en diakens worden genoemd (29-31). Dan blijken zowel bisschoppen als presbyters bedienaren van Woord en sacrament, de laatsten in de plaatselijke eucharistische gemeenschappen, de eersten in het gebied waartoe ze geroepen zijn. Maar alleen dezen zijn ‘representative pastoral ministers of oversight [*episkopè*], continuity and unity in the church’ (29). Bovendien zorgen zij voor de wederkerige verbinding tussen de kerk in hun gebied (regio) en de universele kerk. Terwijl zoals gezegd ambts- en gezagsuitoefening op het niveau van de universele kerk in het Limarapport buiten beschouwing wordt gelaten, wordt op lokaal en regionaal niveau het ambt

⁸ Zie *Churches Respond to BEM IV* (FO 137), Geneva (WCC Publications) 1987, 106-108 (Netherlands Reformed Church/Reformed Churches) en V (FO 143), *ibid.* 1988, 21-22 (Evangelical Lutheran Church in the Kingdom of the Netherlands).

uitgeoefend door een geordineerd persoon die daarin wordt bijgestaan door collegiale organen en de gemeenschap (27).

Aan ‘opvolging in de apostolische traditie’ wordt een afzonderlijk hoofdstuk gewijd. Op de eerste plaats wordt de apostolische traditie van de hele kerk onderscheiden van de opvolging in het ambt: de laatste staat in dienst van de eerste. Binnen de verantwoordelijkheid die de hele kerk heeft in het bewaren van het apostolisch geloof is de geordende overdracht van het geordeneerde ambt een krachtige uitdrukking van de continuïteit van de Kerk door de eeuwen heen (35). Vervolgens wordt als historisch gegeven vastgesteld dat met de uitbreiding van de Kerk in de eerste eeuwen de opvolging van bisschoppen *een van de wegen* (mijn cursivering, vE) werd waarin de apostolische traditie uitdrukking vond (36). Op grond van de *episcopè*-strategie wordt daaraan onmiddellijk toegevoegd dat ook in kerken die het historisch episcopaat niet hebben bewaard de werkelijkheid en de functie van het bisschopsambt worden gevonden, al dan niet met de titel ‘bisschop’ dat daarom ook daar het apostolisch geloof is bewaard.⁹ Dit zou voor die kerken de mogelijkheid kunnen openen bisschoppelijke successie te waarderen als ‘een teken, zij het geen garantie (*garantie*), voor de continuïteit en de eenheid van de Kerk’ (38, vgl. 53b). Merk op dat de eerder gebezigde term veilig stellen (*safeguard*) voor de commissie aanvaardbaar is, garanderen daarentegen niet. Omgekeerd zouden de episcopale kerken de verschillende vormen waarin *episcopè* werd uitgeoefend in niet-episcopale kerken kunnen erkennen (53a).

2.5 Antwoorden van de kerken op het Limarapport

De antwoorden waartoe de kerken door de commissie waren uitgenodigd zijn gepubliceerd in zes volumes.¹⁰ Het hele proces rond het Limarapport werd afgesloten met een samenvatting van deze antwoorden en (concept-)verklaringen en commentaren met betrekking tot kritieke punten.¹¹ Het blijkt dat sommige kerken openstaan voor de invoering van het drievoudig ambt en dat andere het normatieve karakter ervan verwerpen en weer andere het als een menselijke vormgeving en niet als van goddelijk recht beschouwen. Daarentegen is de rooms-katholieke kerk van mening dat er

⁹ Hier wordt nog eens duidelijk waarom van het ‘historisch episcopaat’ gesproken wordt: het heeft zich namelijk in de geschiedenis ontwikkeld. Zo ontkomt men eraan te stellen dat het bisschopsambt *ex iure divino* is, door God gewild is en tot het wezen (*esse*) van de Kerk behoort. Van de andere kant zegt men wel steeds dat de historische ontwikkeling onder de leiding van de heilige Geest heeft plaatsgevonden. Dan kan men zich afvragen waarom een door de Geest geleide ontwikkeling geen *ius divinum* zou funderen. Zie over de hier rijzende vragen A.H.C. van Eijk, Kerkstructuur als historisch gegeven: Overwegingen bij enkele oecumenische teksten en de antwoorden erop vanuit de r.-k. kerk, *TvT* 33 (1993) 219-240.

¹⁰ *Churches Respond to BEM I-VI*, Geneva (WCC Publications) 1986-88.

¹¹ *Baptism, Eucharist & Ministry 1982-1990. Report on the Process and Responses* (FO 149), Genève (WCC Publications) 1990; pp.126-127 gaan over *episcopè*.

meer nodig is om de normativiteit van het drievoudig ambt en het bisschopsambt te funderen dan de historische vaststelling dat ze zich nu eenmaal zo hebben ontwikkeld.¹² De rooms-katholieke en de oosters-orthodoxe kerken zijn door de *episkopè*-strategie niet over de streep getrokken en achten zich niet in staat de ambten in niet-episcopale kerken te erkennen.¹³ Opvolging in het bisschopsambt blijft een formidabel obstakel dat erkenning in de weg staat – waar voor dezelfde kerken de wijding van vrouwen later nog bijkwam. In haar positief getoonzette antwoord heeft de rooms-katholieke kerk juist met de wijze waarop het Limarapport het punt van de bisschoppelijke successie oplost het grootste probleem. Ze zegt met zoveel woorden dat deze wel degelijk garandeert (*garantee*) dat de Kerk in het spoor van de apostelen gaat.¹⁴

In haar commentaar erkent de commissie dat de tekst misschien duidelijker had moeten zeggen dat de functie van *episkopè* in verschillende vormen op alle niveaus van het kerkelijk leven wordt uitgeoefend en dat de functie van *episkopè* dus niet beperkt is tot het bisschopsambt, hoewel vele kerken betwijfelen of een *episkopè* zonder bisschoppen wel aan alle criteria van apostolische traditie voldoet. En voor wat de successie in het bisschopsambt betreft: een aanzienlijk aantal kerken van de Reformatie en van de Free Churches zijn er niet van overtuigd dat die een belangrijk element in de apostolische traditie is, laat staan dat zij de voorwaarde zou zijn voor een erkenning van de ambten. De commissie komt tot de vaststelling dat voor velen aan beide kanten (episcopale resp. niet-episcopale kerken) de kwestie van de opvolging in het bisschopsambt het lastigste probleem is in de voortgezette dialoog over het ambt. Ze moet naar het oordeel van de commissie worden opgenomen in het bredere kader van de ecclesiologie¹⁵ – een desideratum dat van verschillende zijden verwoord was op de vijfde wereldconferentie van Faith and Order in Santiago de Compostela (1993) en dat ook de r.-k. kerk in haar antwoord op het Limarapport naar voren brengt.¹⁶

3. *The Nature and Purpose/Mission of the Church (NPC/NMC)*

De commissie voor geloof en kerkorde van de Wereldraad van Kerken heeft de studie van de ecclesiologie daadwerkelijk aangevat. Voorafgaande aan de publicatie van het eerste resultaat daarvan heeft zij in 1997 nog twee consultaties over *episkopè* en bisschopsambt belegd, maar in tegenstelling tot die in 1979 hebben de deelnemers geen gezamenlijk memoran-

¹² *Churches Respond to BEM VI*, p. 27

¹³ Rusch, p. 6-7.

¹⁴ *Churches Respond to BEM VI*, p. 33.

¹⁵ *Baptism, Eucharist & Ministry 1982-1990*, p. 128.

¹⁶ *Churches Respond VI*, p. 6-9.

dum geredigeerd.¹⁷ De studie van de ecclesio­logie is uit­ge­mond in twee boekjes: *The Nature and Purpose of the Church* (1999) en, na een ronde langs de kerken, *The Nature and Mission of the Church* (2005). Beide dragen als ondertitel *A Stage on the Way to a Common Statement*, waarmee het voorlopig karakter van beide wordt aangegeven.¹⁸ Want er zijn inderdaad diverse punten waarover nog niet met één mond kan worden gesproken (die worden in kaders weergegeven); *episkopè*, bisschopsambt en apostolische successie is er daar een van. Ik volg nu de uiteenzetting in het tweede boekje, bij gelegenheid teruggrijpend op het eerste.

Nadat eerst gesproken is over *ordained ministry* wordt een volgend hoofdstukje (F) gewijd aan *oversight (episkopè)* – de twee termen worden afwisselend gebruikt – die persoonlijk, collegiaal en met de hele gemeenschap (*communal*) moet worden uitgeoefend. In de eerste paragraaf wordt *oversight/episkopè* getypeerd als een ambt dat leiding geeft (*ministry of leadership*) en dat de verscheidenheid van gaven in de Kerk coördineert (*ministry of co-ordination*) met het oog op haar eenheid en zending. Vervolgens wordt in enkele historisch georiënteerde paragrafen geschetst hoe in de eerste eeuwen uit de samenwerking tussen de lokale gemeenschappen institutionele vormen van *episkopè* zich ontwikkelden, zowel collegiale in de vorm van synodes als persoonlijke in de gestalte van bisschoppen. Het is dezelfde lijn als in het Limarapport, maar met meer nuances. In tegenstelling met dit rapport wordt die historische lijn nu doorgetrokken naar de tijd van de Reformatie, toen de *episkopè* anders geordend werd, hetzij collegiaal in synodes, hetzij in personen, onder andere in het teken van de historische bisschoppelijke successie. Het gaat hier steeds over de *episkopè* in een bepaald gebied, dat meer plaatselijke gemeenschappen omvat. In de paragraaf die hierop volgt en die de drie dimensies van de uitoefening van *episkopè* inleidt wordt een andere toon aangeslagen. Nu is *episkopè* één van de aspecten van alle *ordained ministry*, waarvan de functies Woord, sacrament en discipline zijn; *episkopè* houdt dus meer in dan coördineren en leiding geven. En ook al wordt *episkopè* als een bijzondere taak aan bepaalde personen toevertrouwd, ze komt de hele kerk toe (*belongs to the whole church*) en moet daarom op ieder niveau van het kerkelijk leven niet alleen persoonlijk, maar ook collegiaal en met de gemeenschap worden uitgeoefend (94). In het feit dat *episkopè* in eerste instantie aan de hele kerk toekomt is dus de reden gelegen dat het op deze drie wijzen moet worden uitgeoefend. Men kan zich afvragen of dit niet op gespannen voet staat met wat eerder (90) werd gezegd over *episkopè* als een ambt dat coördineert en leiding geeft.

¹⁷ Zie de in n. 3 genoemde bundel; hij bevat inleidingen en de verslagen van de drie groepen. Van belang is dat een evaluatie plaatsvindt van de wijze waarop het thema wordt behandeld in verschillende bilaterale dialogen.

¹⁸ FO 181 resp. 198 (WCC Publications).

Wanneer vervolgens de persoonlijke dimensie van de *episkopè* nader wordt ingekleurd wordt er nog eens op gewezen dat *episkopè* niet moet worden verstaan als een functie die alleen wordt uitgeoefend door die ambtsdragers die in sommige kerken bisschoppen worden genoemd (95). Deze waarschuwing is aan de eerdere redactie van deze paragraaf in *NPC* toegevoegd. In de uiteenzettingen over de communale en de collegiale uitoefening van *episkopè* (96 en 97) is opmerkelijk dat zij dienen om respectievelijk de *mind of the faithful* en de *mind of Christ* te onderscheiden. De tekst van *NMC* lijkt zich de bezorgdheid te delen die protestantse kerken in hun antwoorden op het Limarapport hadden uitgesproken, namelijk dat dit toch teveel in de richting van een bisschoppelijke kerkorde was geschreven, al had het ook de episcopaal gestructureerde kerken wel degelijk huiswerk opgegeven. Hoewel de paragrafen over de ontwikkeling van de gestalten van *episkopè* zich concentreert op die op regionaal niveau, stelt de tekst dat zij op alle niveaus van het kerkelijk leven wordt uitgeoefend (94), ook in de parochie of gemeente (99). Nieuw ten opzichte van het Limarapport is de aandacht die in hoofdstukje III.G (*Conciliarity and Primacy*) wordt besteed aan verschillende vormen van primaat, waaronder dat in de universele kerk dat uiteraard ook collegiaal en communaal moet worden uitgeoefend.

In de paragrafen over *episkopè* is een kader opgenomen over *Episkopè*, Bisschoppen en Apostolische Successie. Terwijl de doorlopende tekst onder woorden brengt wat de kerken samen kunnen zeggen, verkennen de kaders gebieden waarop voornamelijk verschillen bestaan, zowel binnen afzonderlijke kerken als tussen kerken onderling. De vraag hoe een bisschoppelijk (of hoe ook te noemen) ambt zich verhoudt tot de apostoliciteit van de Kerk wordt opnieuw een van de lastigste die de kerken verdeelt genoemd. Zij wordt op drie manieren beantwoord: 1. het historisch episcopaat is een noodzakelijk element van de kerkorde zoals door Christus bedoeld; 2. het is een niet-wezenlijke vorm van kerkregiment, dat vanwege zijn traditioneel karakter ook vandaag van nut kan zijn; 3. er is geen enkele reden waarom het de voorkeur zou verdienen. Naar het oordeel van de commissie heeft de *episkopè*-strategie ertoe geleid dat episcopale en niet-episcopale kerken bij elkaar parallellen hebben ontdekt in de wijze waarop *episkopè* wordt uitgeoefend. Bovendien erkennen de kerken bij elkaar een bepaalde mate van apostoliciteit.

Intussen blijft *episkopè* in *NMC* een heel ruim begrip: ze komt aan de hele kerk toe, wat wil zeggen dat de hele kerk als volk van God er verantwoordelijkheid voor draagt, al is ze aan bepaalde personen toevertrouwd en kan daarom als leiderschap worden getypeerd. Het mag niet met het historisch episcopaat worden geïdentificeerd. Uit de groepsdiscussie op de consultatie van Straatsburg valt af te leiden dat *episkopè* ook wordt uitgeoefend door leiders van congregaties van religieuzen (m/v) en in een bisdom op

collegiale wijze door (uiteraard) de bisschop, maar ook door de vicaris-generaal en de vicarissen-episcopaal. Een vorm van collegiaal en oecumenisch uitgeoefende *episkopè* wordt daar gevonden waar regionale *sponsoring bodies* toezicht houden op *Local Ecumenical Partnerships/Projects* in het Verenigd Koninkrijk, waarin de samenwerking tussen verschillende kerken in een bepaalde plaats gestalte krijgt.¹⁹ Die samenwerking verschilt van plaats tot plaats en gaat soms niet verder dan het delen van eenzelfde gebouw. Verder wordt het niet alleen op regionaal, maar ook op plaatselijk en universeel niveau uitgeoefend. Rooms-katholieken zullen met *episkopè* op het regionale en universele niveau geen moeite hebben, maar zullen bij *episkopè* niet direct aan de parochie denken. Zij zullen er rekening mee moeten houden dat voor de kerken van de Reformatie het zwaartepunt van de kerk zich, hetzij noodgedwongen hetzij principieel, naar de locale gemeente (enigszins onprotestants de *local eucharistic community* genoemd) en de daar uitgeoefende *episkopè* heeft verplaatst. Wat in ieder geval verheldering behoeft is de wijze waarop de verschillende niveaus waarop *episkopè* wordt uitgeoefend zich ten opzichte van elkaar verhouden.

4. De anglicanen in gesprek met lutheranen (Meissen/Porvoo) en gereformeerden (*God's Reign & Our Unity*)

Hoe succesvol is de *episkopè*-strategie geweest? Het is ondoenlijk om op deze vraag hier een uitputtend antwoord te geven. Toch kan er enig inzicht geboden worden, en wel het best aan de hand van de kerken van de Anglican Communion. Die zijn, afzonderlijk dan wel als wereldwijde gemeenschap, een belangrijke speler op het terrein van de oecumene. Tegen het eind van de vorige eeuw heeft de Church of England met twee kerken belangrijke overeenkomsten gesloten waarbij de regeling van de *episkopè* in het geding was. Daar was eerst de Gezamenlijke Vaststelling (*Common Statement*) van deze kerk met de raad van evangelische kerken in de toenmalige Bondsrepubliek en de bond van evangelische kerken in de DDR (Meissen 1988)²⁰ en vervolgens een soortgelijke Vaststelling van de anglicaanse kerken in Groot-Brittannië en Ierland met de lutherse kerken van Scandinavië en het Balticum (Porvoo 1992).²¹ Bij de eerste overeenkomst zijn behalve lutherse ook gereformeerde en geünieerde (luth. en geref.) kerken betrokken, bij de tweede alleen lutherse. In beide gevallen konden de regionale overeenkomsten voortbouwen op de resultaten van gesprekken die de Anglican Communion op wereldniveau gevoerd had met de

¹⁹ *Episkopè and Episcopacy*, p. 22-23.

²⁰ *Auf dem Weg zu sichtbarer Einheit. Eine gemeinsame Feststellung. 18 März Meissen*, Berlin/Hannover, 1989/2. In de hoofdttekst wordt naar de nummers van dit en van de in volgende voetnoten te noemen documenten verwezen.

²¹ *The Porvoo Common Statement*, London (The Council for Christian Unity of the General Synod of the Church of England), 1994/2.

gereformeerden van de WARC en de lutheranen van de LWF.²² Het laatste was zelfs geheel aan *episkopè* gewijd.

Het document van Meissen eindigt met een verklaring waarin de gesprekspartners vaststellen wat zij bij elkaar erkennen en tot welke vervolgstappen zij zich verplichten. Ik licht hieruit wat op *episkopè* betrekking heeft en citeer:

‘Wij erkennen dat persoonlijk en collegiaal toezicht (*episkopè*) in onze kerken wordt belichaamd en uitgeoefend in een verscheidenheid van vormen, bisschoppelijke en niet-bisschoppelijke, als zichtbaar teken van de eenheid en de continuïteit van de Kerk in apostolisch leven, zending en ambt.’ (17A4).

Aan deze erkenning is een andere voorafgegaan, namelijk die van elkaars kerk-zijn, elkaars verkondiging en sacramenten van doop en eucharistie en elkaars ambten (17A1- 3). In beide kerken staat deelname aan de Maaltijd van de Heer open voor leden van de andere kerk en kunnen gewijde ambtsdragers daaraan deelnemen op een wijze die boven eucharistische gastvrijheid uitgaat maar concelebratie vooralsnog uitsluit (17B5-6). Erkenning van de ambten en daarbinnen van vormen van *episkopè* blijkt dus niet voldoende te zijn voor volledige kerkelijke gemeenschap (*full communion*) en een volledige uitwisselbaarheid van elkaars ambtsdragers. Daartoe moet nog een stap worden gezet die van erkenning tot verzoening (*reconciliation*) leidt. Het obstakel dat hier in de weg ligt is het historisch episcopaat, dat volgens de anglicanen een noodzakelijke voorwaarde is voor volledige zichtbare eenheid, terwijl de andere kerken de noodzaak van deze vorm van *episkopè* ontkennen (16).²³ Evenwel zijn beide partijen in toenemende mate bereid opvolging in het bisschopsambt te waarderen als ‘een teken van de apostoliciteit van het leven van de hele Kerk’ (16). We merken op dat anglicanen in staat zijn om uit elkaar te leggen wat in een rooms-katholieke zienswijze onverbrekkelijk samenhangt: ‘ware’ sacramenten (inclusief wederzijdse deelname daaraan), de ‘geldigheid’ van de ambten (en de mogelijkheid van wederzijdse erkenning) en de opvolging in het bisschopsambt, die op haar beurt met de apostoliciteit van de Kerk verbonden wordt. Erkenning van ambten (en al wat daarmee samenhangt) in een andere kerk is in de Anglican Communion mogelijk zonder dat die ambten verbonden zijn met het bisschopsambt.

²² *God's Reign & Our Unity. The Report of the Anglican Reformed International Commission 1984*, London (SPCK) /Edinburgh (Saint Andrew Press), 1984; *The Niagara Report. Report of the Anglican-Lutheran Consultation on Episcopate 1987*, London (ACC) /Geneva (LWF) 1988.

²³ Zie ook de toelichtingen die de Duitse kerken hierbij geven, p. 39-40.

In het aan *episcopacy* gewijde hoofdstuk IV van de Gemeenschappelijke Vaststelling van Porvoo beweegt de gedachtegang zich van de apostolici-teit van de hele Kerk (A) via het apostolisch ambt als dienst daaraan en daarbinnen (B) naar het ambt van bisschop in dienst van de apostolische opvolging (C) en de historische opvolging in dat ambt als teken van de continuïteit van de Kerk vanaf de tijd van de apostelen (D). In B wordt uitgewijd over *episkopè*. Ze is iets wat de hele kerk nodig heeft (*requirement*, 42) en de bijzondere verantwoordelijkheid van de bisschop is (43). Ze wordt in een bepaald gebied uitgeoefend naar de al meermalen ge-noemde drie dimensies. De collegialiteit van de bisschop betreft zowel die met andere gewijde ambtsdragers in dat gebied als die met andere bis-choppen waardoor de kerk in zijn gebied verbonden is met de universele kerk (44). Tenslotte, *episkopè* wordt behalve op regionaal ook op lokaal en universeel niveau uitgeoefend (45), maar het regionale niveau is het enige dat aandacht krijgt.

In de Verklaring van Porvoo worden de erkenningen van Meissen, inclu-sief die met betrekking tot de *episkopè*, herhaald, maar er wordt er een aan toegevoegd:

‘wij erkennen dat het bisschopsambt (*episcopal office*) in al onze kerken wordt gewaardeerd en gehandhaafd als een zichtbaar teken dat de eenheid en continuïteit van de Kerk in apostolisch leven, zending en ambt tot uitdrukking brengt en dient.’ (58a6)

Nu de gemeenschap ook het bisschopsambt omvat is de mogelijkheid geopend dat door een bisschop gewijde bisschoppen, priesters en diakens van een kerk in de andere hun ambt uitoefenen zonder opnieuw te hoeven worden gewijd (58b5) en kunnen over en weer bisschoppen deelnemen aan de handoplegging bij bisschopswijdingen (58b6). Waarom was in Porvoo mogelijk wat het in Meissen (nog) niet was? Omdat de anglicanen het episcopaat kunnen erkennen van nationale kerken als die van de Scandinavische landen en het Balticum die de opvolging van bisschoppen op de historische bisschopszetels van de katholieke kerk hebben voortgezet, maar die dat ten tijde van de Reformatie hebben gedaan door middel van incidentele (bisschops)wijdingen door presbyters (priesters) en die de bedoeling hebben met al de bij Porvoo betrokken kerken het teken van histo-rische bisschoppelijke opvolging te omarmen. Er is dus van anglicaanse zijde erkenning van een *successio sedis*.²⁴ Om dezelfde reden kunnen de anglicanen zeggen dat zij ten tijde van de Reformatie de continuïteit met de katholieke kerk niet hebben verbroken. En daarom is wat in Porvoo met

²⁴ Ik volg hier bijna letterlijk de toelichting van David Tustin, bisschop van Grimsby en co-voorzitter van de commissie, in de *Church Times* van 25 november 1994; het staat overigens duidelijk ook in de tekst zelf (nrs. 34 en 56).

de lutheranen overeengekomen is niet zo maar toepasbaar op de methodisten, met wie de Church of England ook in gesprek is. Net als voor rooms-katholieken komen voor de anglicanen alleen ambtsdragers die door een bisschop zijn gewijd voor volledige erkenning in aanmerking.

Uit de vergelijking van Meissen en Porvoo blijkt dat voor de anglicanen wederzijdse erkenning van *episkopè* niet voldoende is voor volledige zichtbare kerkelijke gemeenschap. Dat zou het voor rooms-katholieken en oosters-orthodoxen ook niet zijn.²⁵ In een gezamenlijke reactie op het Limarapport hebben katholieken en orthodoxen in de VS het volgende verklaard:

‘In addition to the document’s emphasis on *episkopè* as necessary ministry in the church, we affirm that episcopal office is a constitutive element of the structure of the church.’²⁶

De anglicaanse bisschop Stephen Sykes schrijft dat het succes van Porvoo mede te danken is aan het feit dat de anglicanen van het bisschopsambt niet zeggen dat het de volheid van het sacrament van de *Ordo* (wijding, ordinatie) heeft, zoals de rooms-katholieke kerk sinds Vaticanum II (*Lumen Gentium* 26) zegt, en dat bovendien geen enkel historisch anglicaans formulier beweert dat het bisschopsambt van het *esse* van de kerk deel uitmaakt.²⁷ Inderdaad zegt het Lambeth Quadrilateral, waarin de vier basale componenten voor de eenheid van de kerk worden opgesomd, althans in de versie van 1888, niet dat het historisch episcopaat daarvoor essentieel is. Maar het is in de anglicaanse ecclesiologie geen uitgemaakte zaak of het bisschopsambt nu tot het *esse* dan wel het *bene* of *plene esse* van de Kerk hoort. Een rooms-katholieke waarnemer van de dialogen die de anglicana met kerken van de continentale Reformatie voert zal opmerken dat voor eerst genoemde het ontbreken van het historisch episcopaat in die kerken geen reden is ze niet als ware kerken te erkennen. De rooms-katholieke kerk is daartoe niet in staat: daarvan getuigen de twee in de eerste paragraaf van dit artikel genoemde publicaties uit het Vaticaan. Ze zou de anglicanen kunnen vragen of het ook volgens hen de lutherse en gereformeerde kerken toch niet aan de volheid van het kerk-zijn ontbreekt als zij voor *full communion* het historisch episcopaat noodzakelijk achten.

²⁵ Toch wordt van katholieke zijde de inzet bij *episkopè* positief gewaardeerd; zie Walter Kasper, *Een rijke oogst. De vruchten van de oecumenische dialoog*, Heeswijk (Abdij van Berne/Katholieke Vereniging voor Oecumene) 2011, 107-111.

²⁶ Geciteerd door John H. Erickson, *Episkopè and Episcopacy: Orthodox Perspectives*, in *Episkopè and Episcopacy* (zie n. 3), 80-92 (90).

²⁷ *Episkopè and Episcopacy in Some Recent Bilateral Dialogues*, in *Episkopè and Episcopacy* (zie n. 3), 99-105 (100).

Gereformeerde protestanten waren betrokken bij Meissen, maar de anglicanen hebben met hen ook afzonderlijk en op wereldniveau gesproken.²⁸ Ook daar kwam de *episkopè* ter sprake, overigens zonder dat een verband werd gelegd met de apostoliciteit van de Kerk. Afgesproken werd dat de gereformeerden de invoering van persoonlijke *episkopè* op het niveau van de classis (*presbytery*) zouden overwegen, zodat van een *bishop-in-presbytery* gesproken kan worden,²⁹ terwijl de anglicanen van hun kant de ervaringen van de gereformeerden met de ouderling serieus zouden nemen en het ambt van diaken tot leven zouden wekken (112).

In de tekst wordt op verschillende plaatsen (93-94; 112) stil gestaan bij historische ontwikkelingen die zich in de 3^e/4^e en in de 16^e eeuw hebben voltrokken en die onze aandacht waard zijn. In de eerste ontwikkeling is het vertrekpunt de eucharistische gemeente in de brieven van Ignatius van Antiochië met de ene bisschop omringd door een kring van presbyters en diakens en het eindpunt door presbyters buiten de bisschopsstad geleide eucharistische bijeenkomsten. Het bisschopsambt bleef deze gemeenten met elkaar verbinden maar werd zo wel een regionaal ambt. Naar het oordeel van de commissie die voor de tekst tekent ging daarmee 'het evenwicht tussen de persoonlijke en de collegiale dimensies van de uitoefening van het gewijde ambt verloren' (93). In de 16^e eeuw hebben de Reformatoren het oorspronkelijke Ignatiaanse model willen herstellen, zodat in iedere gemeente het drievoudig ambt van Ignatius herkenbaar werd: er was een ambtsdrager aan wie de verkondiging van het woord en de bediening van de sacramenten zijn opgedragen en die wordt terzijde gestaan door een groep ouderlingen (presbyters) en diakenen. Hiermee werd het ecclesiologisch zwaartepunt verplaatst naar de plaatselijke gemeente en de predikant. In die zin kunnen gereformeerden dan ook terecht zeggen dat zij al bisschoppen hebben (112a).³⁰ Op het bovenplaatselijk niveau kwamen er synodale vormen van *episkopè*; die zouden nu dan ook in de gestalte van een persoon moeten worden uitgeoefend (112c). De anglicanen verstaan onder de plaatselijke kerk de gemeenschap die zich verzamelt rond de bisschop, d.i. het bisdom of diocees.

²⁸ Het resultaat van die gesprekken werd in n. 22 genoemd.

²⁹ Dat is ook de optie van Leon van den Broeke in zijn bijdrage aan deze aflevering.

³⁰ In het Niagararapport (zie n. 22) wordt van het 'congregational episcopate' van Ignatius gesproken als onderscheiden van het latere regionale (nr.45). Het volgt dezelfde gedachtegang met betrekking tot wat in Duitsland ten tijde van de lutherse Reformatie gebeurde: door terug te keren tot de Oude Kerk 'the ministry of oversight in the (Wittenberg) Stadtkirche was described as an episcopal office and services of ordination were broadly structured to be a reappropriation of episcopal consecration in the Ancient Church' (nr.56, een citaat uit *Kirchengemeinschaft in Wort und Sakrament*, Hannover 1984).

Ook voor de orthodoxen is de plaatselijke kerk die welke zich verzamelt rond de bisschop die de eucharistie leidt. In de eucharistische ecclesiologie van metropoliet Johannes Zizioulas neemt deze gedachte, die teruggaat op Ignatius, een centrale plaats in. Ook Zizioulas ziet dat van de 2^e naar de 4^e eeuw een ontwikkeling heeft plaatsgevonden die de lokale kerk als eucharistisch verenigd om de bisschop illusoïr maakt. Maar hij lokaliseert het verlies ergens anders dan de gereformeerden in hun dialoog met de anglicanen. Het gevolg was namelijk het ontstaan van de parochie rond de presbyter en die betekende een breuk in de eucharistische ecclesiologie. Daarmee 'ging het beeld van de kerk als een gemeenschap waarin alle (gewijde) ambten als *constitutieve* elementen noodzakelijk zijn teloor' en werden tenslotte de bisschop en de diaken overbodig.³¹ Zizioulas meent dat met het scheppen van kleine bisdommen deze (eeuwenlange!) breuk zou kunnen worden geheeld en het ignatiaanse beeld van de kerk zou kunnen worden hersteld. Maar anders dan voor de gereformeerden, heeft alleen de kerk rond de bisschop een volledige ecclesiale status. Vanuit dit standpunt is men niet gemakkelijk geneigd te spreken van een door presbyters als leiders van parochies en gemeenten uitgeoefende *episkopè*.

Rooms- en oud-katholieken³² denken daar niet anders over dan orthodoxen. Ook voor hen is de lokale kerk die rond de bisschop of nog beter: die waarin de drie ambten van de ene bisschop met de presbyters en diakens gevonden worden en functioneren. In het wetboek van de rooms-katholieke kerk van 1983 wordt deze meestal particuliere (als onderscheiden van de universele) kerk genoemd. Voor de wijze waarop Vaticanum II over het bisschopsambt spreekt heeft 'Ignatius' model gestaan. De bisschop is de eerste verkondiger van het geloof en de eerste bedienaar van de sacramenten (sommige zijn aan hem voorbehouden), hij is het zichtbare beginsel en fundament van de eenheid in zijn kerk (*LG* 23) en heeft 'de volheid van het sacrament van de wijding' (*LG* 26). En al wordt de verhouding van de bisschop tot zijn presbyters beschreven in aan het gezin ontleende beelden,³³ zij is ook hiërarchisch van aard (*PO* 5, 7). Van hiërarchische verhoudingen willen gereformeerden liever niet horen.³⁴

³¹ Bij Erickson, *Episkopè* and Episcopacy (n.26), p.84; cursief in de tekst.

³² Voor de oud-katholieke kerk verwijs ik naar Mattijs Ploeger, *Celebrating Church. Ecumenical Contributions to a Liturgical Ecclesiology* (Netherlands Studies in Ritual and Liturgy 7), Groningen/Tilburg (Liturgisch Instituut) 2008, 184-187, 205-206, 213-214 en 227-229.

³³ In het Decreet over de priesters (*Presbyterorum Ordinis* 7) moeten de bisschoppen de presbyters beschouwen als broeders en vrienden, volgens dat over de bisschoppen (*Christus Dominus* 16; vgl. *LG* 28) heeft de bisschop in het gezin dat de kerk is de taak van vader en herder en moet hij de presbyters zien als zonen en vrienden.

³⁴ Zie bv. Leo J. Koffeman, De bisschop, kerkscheidend of kerkverenigend? Een benadering vanuit de gereformeerde traditie, in B. Jan Aalders/Peter Nissen (red.), *De bisschop, kerkscheidend of kerkverenigend? Bijdragen over het bisschopsambt in de oecumene. Ter nagedachtenis aan ds. Nico van den Akker*, Delft (Eburon) 2002, 5-19 (15-16).

Het is wel duidelijk dat rooms- en oud-katholieken en orthodoxen de bisschop op de eerste plaats zien als bedienaar van woord en sacrament. Dat zal ook de persoon die in de (vooralsnog niet-)episcopale kerken op regionaal niveau *episkopè* uitoefent moeten zijn. Niet voor niets wordt er in verschillende teksten over (regionale) *episkopè* op gewezen dat het hier niet om een louter bestuurlijke of pastorale functie gaat. De neiging dat wel te doen is daar aanwezig waar het pleidooi voor zo'n functie vooral voortkomt uit de behoefte aan een *pastor pastorum*.³⁵

Tenslotte wil ik attenderen op het feit dat de teksten van Meissen en Porvoo overeenkomsten, verschillen en afspraken formuleren tussen regionale kerken die deel uitmaken van een wereldwijde gemeenschap, resp. de Anglican Communion enerzijds en de Lutheran World Federation en de (toenmalige) World Alliance of Reformed Churches anderzijds. Hoe verhouden de vormen van door deze kerken op regionaal niveau gezamenlijk uitgeoefende *episkopè* zich tot die binnen de eigen wereldwijde gemeenschap? En hoe verhouden de resultaten van de in Meissen en Porvoo gevoerde dialogen zich tot die welke dezelfde kerken met elkaar in een andere regio hebben bereikt.³⁶ Daarmee is de vraag gesteld naar de consistentie van oecumenische dialogen, en niet alleen die van dezelfde gesprekspartners in verschillende regio's, maar ook die tussen dezelfde kerken en hun wisselende gesprekspartners.

5. De kerken van de Leuener kerkengemeenschap (CPCE)

Mede met het oog op de vraag naar consistentie is het goed deze beschouwingen over de lotgevallen van de *episkopè* voort te zetten met te kijken naar een recent document dat is gepubliceerd door de Communion of Protestant Churches in Europe (CPCE). Deze gemeenschap, waarvan de Leuener Konkordie (1973) zoveel als de stichtingsakte is, omvat bijna alle evangelische kerken in Europa. Lutheranen, gereformeerden en methodisten maken er deel van uit maar de anglicanen niet. De documenten van de CPCE zijn voor ons land van belang omdat de drie kerken die zich in de Protestantse Kerk hebben verenigd er lid van zijn.³⁷ De Leuener Kon-

³⁵ Het is in dit verband curieus dat in het bisdom Rotterdam het voeren van 'welzijns gesprekken' met de priesters aan de dekens is toevertrouwd. Wat zegt dat over de vaderlijk-broederlijk-vriendschappelijke verhouding van de bisschop tot zijn priesters waarvan in de vorige noot sprake is?

³⁶ Voor wat het gesprek tussen anglicanen en lutheranen betreft kan men denken aan dat tussen deze kerken in de VS dat geleid heeft tot een luthers-episcopaal concordaat: E.Radno/R.Reno (eds.), *Inhabiting Unity. Theological Perspectives on the Proposed Lutheran-Episcopal Concordat*, Grand Rapids (Eerdmans), 1995.

³⁷ Zie over Leuener en *episkopè* J. Kronenburg, *Episcopus Oecumenicus. Bouwstenen voor een theologie van het bisschopsambt in een verenigde reformatorische kerk*, Zoetermeer (Meinema) 2003, 197-203.

kordie hield op de eerste plaats een overeenstemming in over vanouds controverse kwesties als de christologie, de predestinatie en het avondmaal. Daarnaast kwam men overeen elkaars ambten te erkennen, waardoor een gemeenschap in woord en sacrament mogelijk werd. Kwesties met betrekking tot het ambt werden aanvankelijk buiten beschouwing gelaten, omdat deze eerder tot de gestalte (*Gestalt*) dan tot het fundament (*Grund*) van de Kerk behoren. Dit verklaart waarom er in deze optiek avondmaalsgemeenschap kan zijn (die erkenning van het daarin functionerende ambt impli-ceert), terwijl tegelijk met betrekking tot het ambt over en weer nog veel vragen zijn.³⁸

Een tekst over de Kerk (*The Church of Jesus Christ*, 1994), waarin ook de zgn. Tampere-thesen zijn opgenomen, vond veel bijval, maar wat hij zegt over het ambt bleek toch onvoldoende om ook de dialoog hierover met rooms-katholieken, orthodoxen en anglicanen te kunnen aangaan. Spoedig daarna (1995) werd een consultatie gehouden over Leuenberg, Meissen en Porvoo, waaraan de behalve de kerken van de CPCE ook de andere bij deze Common Statements betrokken kerken deelnamen en waar ook vertegenwoordigers van de rooms-katholieke kerk en het patriarchaat van Constantinopel het woord voerden.³⁹ Juni 2010 verscheen hierover een tekst die het voorlopig resultaat is van een leerstellig gesprek binnen de CPCE over dit onderwerp.⁴⁰ Hij is voor commentaar aan de lidkerken toegezonden en het is de bedoeling dat op de volgende voltallige bijeenkomst van de CPCE in Florence (2012) over een definitieve versie van de tekst wordt beslist. Hij gaat over *episkopè* maar in het bredere kader van ambt en ordinatie. De auteurs stellen zich ten doel vooral de verschillende gestalten van *episkopè* in dialogen waarbij kerken uit de CPCE betrokken waren in het licht van nieuwe uitdagingen op hun compatibiliteit te onderzoeken. Ze noemen de dialogen van Meissen, Porvoo en Reuilly met de anglicanen, voor wie *episkopè* in de vorm van het historisch episcopaat een voorwaarde is voor het herstel van volledige gemeenschap.

³⁸ Het Oecumenedecreet van Vaticanum II (*Unitatis Redintegratio*) suggereert een ander verband tussen ambt en sacrament; het brengt deficiënties in het verstaan van de eucharistie die men aan protestantse zijde meent te zien in verband met een *defectus* (gebrek in of ontbreken van) het sacrament van de *Ordo* (22).

³⁹ Wilhelm Hüffmeier und Colin Podmore (Hg.), *Leuenberg, Meissen und Porvoo. Konsultation zwischen den Kirchen der Leuenberger Kirchengemeinschaft und den an der Meissener Erklärung und der Porvoo-Erklärung beteiligten Kirchen* (Leuenberger Texte Heft 4), Frankfurt/aM 1996.

⁴⁰ *Ministry – Ordination – Episkopè*. De teksten van de CPCE of GEKE worden zowel in het Engels als in het Duits gepubliceerd, al is van deze tekst Engels de oorspronkelijke taal. De definitieve tekst zal te zijner tijd in de serie Leuenberger Texte bij Lembeck (Frankfurt M.) verschijnen. Ulrich Körtner laat zien hoe deze tekst zich verhoudt tot eerdere teksten van de CPCE in Amt – Ordination – Episkopè. Zum Stand der Diskussion in der Gemeinschaft Evangelischer Kirchen in Europa (GEKE), in *Materialdienst des Konfessionskundlichen Instituts Bensheim* 62 (2011) 5, 83-90.

Het vierde hoofdstuk van de tekst (nrs.67-75) is gewijd aan ‘het ambt en de uitoefening van *episkopè*’. Ik vat het in de volgende punten samen:

- er worden twee argumentatielijnen onderscheiden, een die *episkopè* verstaat als een functie van het bisschopsambt, en wel die van toe- of opzicht (de lijn van het Limarapport), en een andere die het méér als geestelijk leiderschap ziet dan als op- of toezicht; het document wijst de eerste lijn af (vgl. ook de toelichting uit het *additional material* bij 70) en kiest ondubbelzinnig voor deze tweede lijn (67);
- het is een noodzakelijke functie met het oog op de eenheid en de apostoliciteit van de kerk (69, 71, 72); de eenheid betreft zowel de samenhang tussen de verschillende gemeenten binnen een afzonderlijke (regionale? nationale?) kerk als de hele kerk (71); *episkopè* stelt de apostolische waarheid veilig (*safeguard*, 69), maar garandeert (*guarantee*) haar niet (74);
- een belangrijke taak van de *episkopè* is vanouds het visiteren van de gemeenten, waarin het toezicht op de rechte prediking en de juiste bediening van de sacramenten wordt uitgeoefend (72);
- *episkopè* maakt deel uit van een *order of ministries* die breder is dan het ambt van woord en sacrament (68);
- in sommige kerken van de CPCE is *episkopè* nauwer verbonden met persoonlijk uitgeoefende ambten (plaatselijke ambtsdraggers, superintendenten, bisschoppen, kerkpresidenten), maar in alle kerken wordt het uitgeoefend in bestuurlijke lichamen als kerkenraden, classes, synodes (68, 73); in de meeste protestantse kerken is er een evenwicht tussen de persoonlijke en de communale dimensie van de uitoefening van *episkopè* (73);
- *episkopè* is de verantwoordelijkheid van de hele kerk: alle gedoopten, geordineerde zowel als niet-geordineerde, ‘zijn in staat om samen hun aandeel te leveren in de hele sfeer van de *episkopè*’; het bisschopsambt (*episcopal ministry*) is er slechts één element van (73); hoe verschillend de modellen van de kerken van de CPCE ook zijn (vgl. de toelichting bij 71), zij komen hierin overeen dat zij de gedeelde verantwoordelijkheid van geordineerden en niet-geordineerden benadrukken (73).

De zesde van de acht aanbevelingen bij het document laat nog eens goed zien wat de kerken van de CPCE wat betreft *episkopè* van belang achten:

‘We recommend that the churches of CPCE present the understanding of *episkopè* in the ecumenical discussion neither as an exclusive task of bishops nor of the ministers of word and sacrament but as a shared responsibility, in which church councils, synods and conferences participate. We recommend that they consider the communal, collegial and personal elements of *episkopè*.’

We hebben in deze tekst van de CPCE te maken met een heel ruim begrip van *episkopè*. Het is niet op de eerste plaats een taak van een geordineerde ambtsdrager, maar een verantwoordelijkheid van de kerk. Degene die *episkopè* uitoefent is niet per se een bedienaar van woord en sacrament; hij of zij heeft erop toe te zien dat die op de juiste wijze geschieden; de band tussen woord en sacrament en *episkopè* is dus eerder een indirecte. *Episkopè* wordt weliswaar ook persoonlijk uitgeoefend en degenen die dat doen mogen bisschop worden genoemd. In feite hebben veel lutherse kerken bisschoppen, maar ook de methodisten buiten Europa, en een enkele gereformeerde. Het staat de kerken van de CPCE vrij om de banden van gemeenschap met de anglicanen aan te halen, zoals de lutheranen in Porvoo deden, maar zij zullen, als zij zich door deze tekst laten leiden, aan het bisschopsambt niet dezelfde kerkelijke status (en bevoegdheden) kunnen toekennen als de anglicanen. Dat het hele volk van God *episkopè* uitoefent is iets wat ook de anglicanen in gesprek met de lutheranen kunnen zeggen. In Appendix III bij het Niagara-rapport wordt onder Future Work afgesproken dat een consultatie zal worden gehouden over *episkopè* en wel in haar verhouding tot de zending van de kerk in onze tijd. Dat het hele volk *episkopè* uitoefent wordt als een feit vastgesteld, maar wat in de consultatie aan de orde moet komen is de vraag of de verscheidenheid van stijlen waarin het wordt uitgeoefend de in de diverse culturele contexten wenselijke en geschikte is.⁴¹ In de laatste paragraaf van deze Appendix stellen de gesprekspartners nog eens dat zij het voor de relatie tussen hun beider kerken van fundamenteel belang achten dat leken verantwoordelijkheid op zich nemen voor leiderschap in de oecumenische zending van de Kerk (16). Opvallend (of juist niet) is dat in het gesprek van de anglicanen met de rooms-katholieken (ARCIC) van zo'n ruim opgevat begrip van *episkopè* in het geheel geen sprake is. De twee gesprekken over het gezag in de Kerk (*Authority in the Church* I-II) gaan eerder over de rol van primaten dan over het op zich nemen van verantwoordelijkheid voor de apostoliciteit van het geloof die met de hele gemeenschap gedeeld wordt. Men kan zich afvragen of in beschrijving die de tekst van de CPCE van *episkopè* geeft het communiaal (door de gemeenschap) bestuurlijke aspect het persoonlijk charismatische niet overheerst en wegdrukt. Men ziet *episkopè* uitdrukkelijk als geestelijk leiderschap en stelt elders dat ordinatie een gebed om een bijzondere gave van de Geest inhoudt, maar legt van de andere kant zoveel nadruk op de gedeelde verantwoordelijkheid in bestuurlijke lichamen dat de profetische en charismatische functie van het ambt in de verkondiging van Gods Woord tekort dreigt te komen.⁴²

⁴¹ Niagara Report (zie n.22) Appendix III, 13c. Overigens hebben de anglicanen in Engeland organen waarin geordineerden en niet-geordineerden *episkopè* uitoefenen: er is een synode waarin ook leken vertegenwoordigd zijn en naast een House of the Bishops en een House of the Clergy ook een House of the Laity.

⁴² Dit is de kritiek die de (lutherse) kerk van Finland, een van Porvoo-partners, op de tekst van de CPCE heeft.

6. Een intern-protestants gesprek in de ÖAK

Dat aan protestantse zijde inzake het ambt, de leiding van de Kerk en de *episkopè* geen eenstemmigheid heerst wil ik tenslotte illustreren aan de hand van enkele geluiden die te vernemen waren op een bijeenkomst van de belangrijke en productieve Ökumenischer ArbeitsKreis (ÖAK) van katholieke en protestantse (evangelische) theologen in Duitsland in 2006. Doel van de bijeenkomst was op dit punt tot groter consensus binnen de protestantse kerken (lid van de CPCE) te komen. De hoofdreferaten werden gehouden door de gereformeerde Ulrich Körtner en de lutheraan Ulrich Wilckens, die door een reeks van eveneens protestantse theologen kort van commentaar werden voorzien.⁴³

Het artikel van Körtner heeft de toon gezet voor de discussie. Hij bepaalt *episkopè* op de eerste plaats als kerkelijke leiding, die beheer en tucht inhoudt (3) en niet als de bediening van woord en sacrament. Dit laatste moet als *geordnetes* ambt worden begrepen, het eerste als *ordnendes* en gaat aan het *geordnetes* vooraf. Derhalve is degene die *episkopè* uitoefent niet per se ook bedienaar van woord en sacrament (5, 9, 12). Weliswaar is de *episkopè* een noodzakelijk element van het ambt, maar anders dan het Limarapport en de tekst van de CPCE zeggen, is *episkopè* geen beslissend teken van de eenheid van de Kerk, want die rol komt toe aan de zuivere verkondiging van het Evangelie en de evangeliegetrouwe bediening van de sacramenten (23). Tot deelname aan *episkopè* in synodale en episcopale vorm zijn in principe alle gelovigen op grond van hun priesterschap bevoegd (5, 19). Günther Wenz tekent hierbij aan dat Körtner met zijn onderscheid tussen een *ordnendes* en *geordnetes* ambt oude reformatorische discussies over *potestas jurisdictionis* resp. *ordinis* in herinnering roept (61). Die discussie is overigens ook de rooms-katholieke kerk niet vreemd: Vaticanum II heeft de bisschop een groter ecclesiologisch gewicht gegeven door, in tegenstelling tot de lang heersende opvatting, in hem degene te zien die de volheid van het sacrament van de wijding (*ordo*) heeft en zich van de presbyter (*sacerdos secundi ordinis*) in meer onderscheidt dan in zijn grotere jurisdictiemacht. Het concilie heeft bovendien de twee volmachten willen integreren. Dat Körtner verkondiging en het leiden van de kerk uit elkaar haalt wordt ook door Walter Dietz bekritiseerd. Het onderscheid tussen *ordnendes* en *geordnetes* ambt is nergens op gefundeerd (69-70). Diens *episkopè*-begrip vindt hij corpulent en daardoor vaag, omdat het ook alle beheerstaken insluit (67). Dietz noemt het een *Phantombegriff*, een heteluchtballon die zich zo ver mogelijk van het geestelijk ambt verwijdert, omdat hij er vooral het lekenelement mee wil veilig stellen (68).

⁴³ Alle voordrachten zijn gepubliceerd in het tijdschrift *Kerygma und Dogma* 52 (2006) 1. In de tekst wordt in nummers tussen haken naar de pagina's van deze aflevering verwezen.

Vanuit historisch gezichtspunt betoogt de lutheraan Wolf-Dieter Hauschild dat leken (de vorsten) in feite *episkopè* hebben uitgeoefend, maar dat dit tegen de *Confessio Augustana* is (80-81). Als geestelijk ambt kan *episkopè* niet door een collectief worden uitgeoefend, want in de verkondiging gaat het om persoonlijke representatie (vgl. Lk.10,14; 84). Maar volgens Ulrich Kühn wordt *episkopè* niet alleen persoonlijk, maar ook door collegiale en synodale organen uitgeoefend en daarbij zijn niet-geordineerden op passende wijze betrokken (97). Dat hoeft niet in tegenspraak te zijn met wat Hauschild zegt, die heeft het over *episkopè* als geestelijk ambt, terwijl Kühn waarschijnlijk eerder aan taken van bestuur en beheer denkt. Ook bij Wilckens is het onderscheid tussen het leiden van de Kerk (*kirchenleitendes Handeln*) en het geestelijk ambt te vinden (hij noemt beide een *Amt*, 41). Het ambt van de leiding wordt uitgeoefend in en door synodale gremia die er in de lutherse kerken op alle niveaus tussen de plaatselijke pastor en de *Landesbischof* zijn en waarin geordineerde en niet-geordineerde gelovigen verantwoordelijkheid delen. Hij noemt dit *episkopè* in de ruime zin en onderscheidt die van de *episkopè* in engere zin die de geordineerde ambtsdragers uitoefenen in hun liturgisch handelen (*gottesdienst-leitendes Handeln*) en deze weer van *episkopè* in de meest beperkte zin, die bestaat in het ordinerend handelen van de bisschop (41). In tegenstelling tot Körtner is Wilckens erop bedacht in alle gremia de eigen functie van geordineerde ambtsdragers (inclusief de bisschop) te benadrukken en hun verantwoordelijkheid voor de liturgie en alles wat het belijden betreft.

Net als de tekst van de CPCE benadrukt Körtner dat de dienst van de *episkopè* in de protestantse kerk niet exclusief aan het bisschopsambt mag worden gebonden. Hij wijst erop dat in de belijdenisgeschriften van de tijd van de Reformatie de primaire gestalte van het bisschopsambt de plaatselijke pastor is⁴⁴, in wie de bediening van woord en sacrament en de leiding van de kerk als in een personele unie samenkomen. In principe kan deze anderen tot het ambt ordineren en is dit niet aan de regionale bisschop voorbehouden (14). Volgens Hauschild is dat inderdaad niet uit de *Confessio Augustana* af te leiden, wel dat het bisschopsambt een noodzakelijk met de evangeliegetrouwe verkondiging verbonden instelling is en dat deze instelling alleen in de persoonlijke representatie door individuele ambtsdragers (83). Ik vermoed dat zeker protestanten van gereformeerde signatuur hem in zo'n ondubbelzinnige omhelzing van het bisschopsambt niet zullen volgen.

Als het in de logica van (in ieder geval de gereformeerde) Reformatie ligt de plaatselijk pastor als de primaire gestalte van de bisschop te zien (Körtner) – zij wilde immers het Ignatiaans ambtenpatroon op het niveau van de

⁴⁴ Volgens Wilckens daarentegen 'trifft die Charakterisierung des Pfarramts als Bischofsamt für unsere heutigen Verhältnisse längst nicht mehr zu.' (44).

plaatselijke gemeente herstellen – dan roept dat de vraag op naar de verhouding tussen de *episkopè* op plaatselijk en die op regionaal niveau. Het lijkt mij dat het niet anders kan of die twee staan tot elkaar in een verhouding van ‘onder’ en ‘boven’. Hier koste wat kost het woord ‘hiërarchie’ willen vermijden riekt naar ideologie (Kühn, 96-97). Mij dunkt dat kerken die een in persoon uitgeoefende *episkopè* op regionaal niveau in het leven willen roepen over de verhouding van dit tot dat op plaatselijk niveau moeten nadenken.

7. En hoe een katholiek naar het intern-protestantse gesprek in de ÖAK kijkt

De discussie tussen protestantse theologen in de ÖAK laat nog eens duidelijk zien wat er bij de introductie van het begrip *episkopè* in het oecumenische gesprek allemaal in het geding is. Op de eerste plaats is daar de reikwijdte van het begrip zelf, waarmee samenhangt de vraag wie het uitoefenen en op welk terrein. We zagen hoe Wilckens een bepaalde ordening aanbrengt. In verschillende teksten, ook die waarbij anglicanen betrokken zijn, wordt gesproken van een gedeelde verantwoordelijkheid van het hele volk van God, maar die verantwoordelijkheid wordt niet nader ingevuld. Dat gebeurt in deze discussie wel. Sommigen (Körtner, Wilckens) maken daarbij onderscheid tussen de leiding van de kerk en de bediening van woord en sacrament. Nog afgezien van de vraag of dit onderscheid mag worden gemaakt op de manier waarop dat hier gebeurt blijkt uit de discussie wel dat bij ‘gedeelde verantwoordelijkheid’ uiteindelijk alles draait om de eigen positie van de gewijde ambtsdragers in de gremia waarin deze gezamenlijke verantwoordelijkheid gestalte krijgt.

Als ik daar vanuit een rooms-katholiek perspectief naar kijk denk ik aan de wijze waarop in zulke gezaghebbende teksten als die van Vaticanum II de taken van de bisschop en de presbyter (priester) worden beschreven. Dat gebeurt aan de hand van het ook aan protestanten goed bekende *munus triplex*. In beide gevallen wordt de verkondigende of lerende taak (*munus docendi*) vooropgesteld, dan volgt de heiligende (*munus sanctificandi*), terwijl de leidende of herderlijke (*munus regendi* of *pastorale*) als derde wordt genoemd.⁴⁵ In deze opsomming staat dus de bediening van woord en sacrament voorop. De drie *munera* worden als een geheel beschouwd en uitgeoefend. Onder de bestuurlijke taak vallen ook zaken van beheer. Volgens het kerkelijk recht heeft een Raad voor Economische Aangelegenheden (REA), die grotendeels uit leken bestaat, een toezichthoudende functie; men zou dat een vorm van door geordineerden en niet-geordineerden gedeelde *episkopè* kunnen noemen, al zullen rooms-katholieken die term hiervoor niet licht gebruiken. En wat te denken van de mogelijkheid die de

⁴⁵ Zie voor de bisschop LG 25-27 en voor de presbyter PO 4-6.

bisschop volgens het recht (c.517 §2) heeft om bij gebrek aan priesters een groep (niet-gewijde) personen met de pastorale zorg in een parochie te belasten⁴⁶, zij het dat hij dan wel een priester met de bevoegdheden van een pastoor moet aanstellen om deze zorg te modereren. Kan men hier niet spreken van door niet-geordineerden op het niveau van de plaatselijke parochie ugeoefende *episkopè*? En kan men van een parochieel pastoraal team, waarvan behalve een of meer priesters, een diaken en een of meer pastorale werkers deel uitmaken niet zeggen dat daarin door geordineerden en niet-geordineerden *episkopè* wordt uitgeoefend? We hebben het dan over wat volgens Wilkens *episkopè* in de ruimere zin is. Het begrip is natuurlijk niet met het oog op deze constructies in de rooms-katholieke kerk bedacht en katholieken zullen het woord er ook niet voor gebruiken. De discussie tussen de protestantse theologen binnen de ÖAK ging niet alleen over *episkopè*, het eerste voorwerp ervan was het ambt en de verhouding van de geordineerde ambtsdrager tot niet-geordineerde gelovigen in gremia die de kerk leiden. Ik hoef er niet aan te herinneren dat in de rooms-katholieke kerk een vergelijkbare discussie heeft gewoed (het woord is hier op z'n plaats!) rond het statuut en de taken van leken die pastoraal werk verrichten. Ze heeft ertoe geleid dat in teksten uit het Vaticaan en van verschillende bisschoppenconferenties scherpe grenzen getrokken zijn tussen hun taken en die van gewijde ambtsdragers. Blijft staan dat het vanuit katholiek perspectief moeilijk voorstelbaar is dat degene die op regionaal niveau persoonlijk *episkopè* uitoefent, dat wil zeggen de kerk leidt en bestuurt, niet een geordineerd (gewijd) ambtsdrager zou zijn die ook bevoegdheid heeft met betrekking tot woord en sacrament. In de bisschop zijn de *potestas docendi*, *sanctificandi* en *regendi* verenigd.

Dan zijn er de niveaus waarop *episkopè* wordt uitgeoefend. Van die niveaus komen er in de discussie onder protestanten maar twee aan de orde, het plaatselijke en het regionale, terwijl het derde, dat van de hele of universele kerk, slechts zijdelings genoemd wordt. Hoe moet, om ons tot het plaatselijke en het regionale niveau te beperken, de verhouding tussen degenen die op die niveaus *episkopè* uitoefenen worden bepaald? Men zal die niet graag hiërarchisch noemen, maar haar omwille van de werkbaarheid toch in rechte moeten vastleggen, of men de regionale *episkopè* nu op het niveau van de classis (Van den Broeke) dan wel op dat van de opnieuw op te richten Algemene Classicale Vergadering (Kronenburg) situeert. Een dergelijke ordening van de niveaus waarop *episkopè* wordt uitgeoefend hangt natuurlijk samen met de vraag of het bisschopsambt een ordinatie of wijding inhoudt die van die van de plaatselijke pastor onderscheiden is⁴⁷,

⁴⁶ In de termen van de genoemde canon gaat het hier om een 'deelhebbing in de uitoefening van de pastorale zorg'.

⁴⁷ Wilkens, toch een vurig pleitbezorger van een persoonlijk en zelfs sacramenteel episcoopaat als teken van de eenheid van de Kerk, vindt van niet (48-52).

maar ze is van het antwoord van die vraag niet helemaal afhankelijk. Verder kan de vraag naar de verhouding tussen degenen die op verschillende niveaus *episkopè* uitoefenen niet los worden gezien van de verschuiving ten tijde van de Reformatie (aan gereformeerde zijde meer dan aan lutherse) van het ecclesiologisch zwaartepunt naar de plaatselijke gemeente, terwijl dat voor rooms-katholieken, orthodoxen en anglicanen toch bij het bisdom en de bisschop is blijven liggen. Dat is er de reden van dat in de protestantse – of in ieder geval de gereformeerde - benadering van *episkopè* men van het plaatselijke naar het regionale zal denken, terwijl de episcopaal gestructureerde kerken de omgekeerde weg bewandelen.

Körtner merkt tegen het einde van zijn referaat (22-23) op dat het zaak is dat de protestantse kerken de verschillen die er tussen hen nog steeds bestaan inzake het geordineerde ambt en de dienst van de *episkopè* tot voorwerp van onderling gesprek maken. Hij acht dat ook voor hun positie in de oecumene van belang. Anders is het volgens hem het gevaar groot dat met name de lutherse kerken door eenzijdige stappen de protestantse eenheid binnen de CPCE ondergraven. Er is niet veel verbeelding voor nodig te raden dat hij hier de Statements van Meissen en Porvoo op het oog heeft.⁴⁸ Er is dus waar het de *episkopè* betreft inderdaad nog wel enig werk aan de winkel.

⁴⁸ Een ander kritisch geluid over Meissen en Porvoo liet Ingolf Dalferth horen: Amt und Bischofsamt nach Meissen und Porvoo. Evangelische Anmerkungen zu einigen ungeklärten Fragen, in *Materialdienst des Konfessionskundlichen Instituts Bensheim* 47 (1996) 91-96, 111-118.